

Дмитро Бойченко

аспірант,

ДННУ «Академія фінансового управління», м. Київ, Україна

dmitrij.boichenko@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-2124-8554

Наталія Ткаченко

кандидат економічних наук, доцент,

ДННУ «Академія фінансового управління», м. Київ, Україна

tkachenko_nb@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5050-6013

БЮДЖЕТУВАННЯ У ВІДПОВІДЬ НА ДЕМОГРАФІЧНІ ВИКЛИКИ

Вступ. На початку 2023 року Україна продовжувала зіштовхуватися із серйозними демографічними та економічними викликами, значно загостреними повномасштабним військовим конфліктом, що розпочався в лютому 2022 року. Країна стикається з критичними змінами у демографічній структурі, включаючи масштабну міграцію, старіння населення, зниження народжуваності та зростаючу потребу у відновленні постраждалих регіонів.

Застаном на кінець 2023 року, відповідно до даних Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій України, кількість внутрішньо переміщених осіб становила близько 2 млн осіб. Водночас значна частина населення шукає притулку за кордоном. Це створює великий тиск на соціальну інфраструктуру та вимагає ефективного бюджетування й швидких політичних рішень для вирішення як нагальних, так і довгострокових потреб.

Варто звернути увагу на важливість бюджетної адаптації до швидких демографічних змін, які вимагають не лише збільшення видатків на оборону, а й значного збільшення інвестицій у соціальний захист, освіту, охорону здоров'я і, зокрема, в інтеграцію переселенців. Обговорюються стратегії, які можуть забезпечити баланс між оборонними потребами та необхідністю стимулювання економічного відновлення.

Важливою частиною статті є аналіз міжнародних прикладів ефективного бюджетування у відповідь на аналогічні кризи, а також використання цього досвіду для формування рекомендацій щодо оптимізації бюджетних рішень в Україні. Розглядаються інноваційні підходи, зокрема використання цифрових технологій для точнішого прогнозування демографічних змін і ефективнішого розподілу ресурсів.

Результати та обговорення. Україна зіткнулася із серйозними демографічними викликами внаслідок триваючої війни з росією, яка суттєво вплинула на рух населення та його структуру. Згідно з даними Wilson Center, населення України за станом на 1 січня 2023 року скоротилося до 31,1 млн осіб у зонах, що контролюються українським урядом [8]. Загальні втрати населення від 1991 року становлять приблизно 19 млн людей, що включає втрати на територіях, які перебувають під контролем росії з 2014 по 2021 рік. Основним фактором, що впливає на демографічну динаміку, є міграція. За даними Eurostat, майже 4 млн українців, що виїхали після 24 лютого 2022 року, отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС, переважно в Німеччині, Польщі й Чехії [2].

За даними Worldometer, у 2023 році в Україні спостерігається значне зниження народжуваності із загальним показником фертильності на рівні 1,3 дитини на жінку, що є одним з найнижчих показників у Європі [9]. Це спричиняє подальше зменшення населення і старіння суспільства. Слід також зазначити, що кожен місяць, проведений українськими біженцями за кордоном, зменшує ймовірність їх повернення до України, а це може ускладнити демографічну ситуацію у країні в майбутньому.

Ці дані підтверджують критичну потребу в розробці комплексних стратегій для відновлення демографічної стабільності в Україні, що має містити заходи з підтримки народжуваності, інтеграції біженців та залучення іммігрантів для забезпечення економічного зростання і соціальної стабільності.

Прогнози щодо майбутнього демографічного розвитку України вказують на значні виклики, з якими зіткнеться економіка через зміни у структурі населення, зокрема через міграцію, народжуваність та

смертність. Згідно з дослідженням Європейського Союзу, залежно від міграційних трендів населення України може зменшитися на 21-31% до 2052 року [1].

Війна спричинила значні економічні втрати, зокрема зниження робочої сили і народжуваності. Програма розвитку ООН зазначає, що наслідки конфлікту можуть збільшити бідність та нерівність у країні [7].

Відновлення економіки вимагатиме значних інвестицій та донорської підтримки, зокрема у секторах житла, транспорту, комерції та промисловості. Світовий банк вказує на необхідність підтримки відновлювальних заходів і залучення приватних інвестицій [6]. Для адаптації до цих викликів необхідна розробка ефективних державних політик, які би враховували демографічні зміни та сприяли економічному і соціальному відновленню країни.

Зміни у структурі витрат Державного бюджету України, пов'язані з демографічними зрушеннями, охоплюють різні сфери, такі як соціальні виплати, охорона здоров'я та освіта. Ці зміни є відповіддю на основні демографічні тренди, включаючи старіння населення, міграцію і зміни в розподілі населення за віком.

Старіння населення збільшує фінансовий тягар на систему охорони здоров'я через зростання потреби у медичних послугах для літніх людей, особливо у сферах, пов'язаних із хронічними захворюваннями та довготривалим доглядом. Це, відповідно, вимагає збільшення бюджетних асигнувань на охорону здоров'я [3].

Зниження народжуваності й зміни у структурі населення впливають на освітню сферу. Зокрема, зменшується кількість дітей шкільного віку, що може призвести до переосмислення використання ресурсів в освітній системі та оптимізації мережі навчальних закладів. Це ставить під сумнів ефективність існуючих шкільних програм і спонукає до перегляду бюджетних призначень у цій сфері.

Соціальні виплати також потребують адаптації до змінюваних умов. Зі збільшенням частки літніх людей та зростанням кількості осіб, які потребують соціальної підтримки, держава стикається з необхідністю збільшення видатків на пенсійні програми й інші

соціальні гарантії, що підтверджується численними дослідженнями, в тому числі опублікованими науковими роботами [10].

Комплексний підхід до вирішення цих питань вимагає не тільки збільшення державних витрат, а й перерозподілу існуючих ресурсів, щоб адекватно відповідати на зміни в демографічній структурі суспільства та забезпечити стає соціально-економічне зростання.

Демографічні зміни в Україні суттєво впливають на податкові надходження і структуру робочої сили. Зменшення працездатного населення через старіння та низьку народжуваність знижує обсяги податкових внесків, що може призвести до дефіциту бюджету, необхідного для фінансування державних послуг. Одночасно дефіцит кваліфікованих працівників спонукає до здійснення політик залучення мігрантів та інвестицій в освіту і перепідготовку [13].

Бюджетування через публічні фінанси суттєво впливає на демографічні аспекти України, такі як народжуваність, старіння та міграція.

Фінансова підтримка сімей, включаючи виплати при народженні дитини і дитячі допомоги, може стимулювати збільшення народжуваності. Такі заходи зменшують економічний тягар на сім'ї, сприяючи народженню більшого числа дітей [10].

Підтримка народжуваності є ключовим елементом у планах відновлення України після війни. Забезпечення економічної стабільності та відновлення інфраструктури для догляду за дітьми сприятиме поверненню населення до мирного життя і відновленню демографічного балансу. Державні програми підтримки сімей та інвестиції в інфраструктуру допоможуть створити умови для стабільного демографічного зростання, що є критично важливим для довгострокового економічного розвитку країни.

Інший демографічний аспект – старіння населення – вимагає збільшення витрат на охорону здоров'я. Зокрема, необхідні інвестиції у профілактику і лікування хронічних захворювань, а також у розвиток геріатричної допомоги, що підвищує якість життя літніх людей [15].

Зростаючі витрати на пенсійне забезпечення та охорону здоров'я вимагають ефективного управління державними фінансами. Витрати

на пенсійні виплати і медичну допомогу становлять значну частину державного бюджету, що обмежує можливості для фінансування інших важливих сфер, таких як освіта й інфраструктура. За даними Міністерства фінансів України, у 2023 році витрати на соціальне забезпечення та охорону здоров'я зросли, що підкреслює важливість цих сфер для уряду [12].

Російсько-українська війна спричинила масові міграційні процеси, які вимагають значних фінансових витрат з боку держави. Бюджетування відіграє критичну роль у пом'якшенні наслідків цих процесів і забезпеченні підтримки переміщених осіб.

Держава витрачає значні кошти на підтримку внутрішньо переміщених осіб, які потребують житла, медичних послуг, освіти та соціальної підтримки. За даними Міністерства соціальної політики України, уряд надає фінансову допомогу для оренди житла і закупівлі необхідних товарів для ВПО. Наприклад, у 2023 році було виділено понад 73,2 млрд грн на допомогу ВПО [11]. Бюджетні кошти також спрямовуються на реконструкцію та розвиток інфраструктури в регіонах, які приймають ВПО. Це передбачає будівництво і ремонт шкіл, лікарень та житлових комплексів. Такі інвестиції не тільки покращують умови для ВПО, а й сприяють економічному розвитку регіонів, де вони оселяються [14].

Держава реалізує програми, спрямовані на стимулювання повернення українців з-за кордону. Це передбачає фінансову підтримку для початку бізнесу, податкові пільги та програми реінтеграції. Наприклад, уряд надає гранти для відкриття малих підприємств і створення робочих місць для повернутих мігрантів, що допомагає зменшити рівень безробіття та підвищити економічну активність [11]. Усі ці заходи є важливими кроками на шляху до відновлення і розвитку України після війни. Проте їх ефективність вимагає регулярного перегляду та адаптації до змінюваних умов, а також забезпечення достатнього фінансування. Бюджетування, яке враховує демографічні зміни та відповідає на виклики часу, стає ключовим елементом забезпечення сталого розвитку країни.

Вже перераховані демографічні виклики вимагають впровадження інноваційних підходів до управління державними

фінансами, які дають змогу забезпечити стає соціально-економічне зростання. Адаптивне бюджетування передбачає гнучкість у розподілі державних ресурсів залежно від зміни демографічної ситуації. Це охоплює механізми, що допомагають швидко перенаправляти кошти у відповідь на нові демографічні виклики, такі як раптовий приріст або зменшення населення через міграцію чи інші фактори. Наприклад, уряди можуть використовувати спеціальні резервні фонди, які можна швидко мобілізувати для фінансування соціальних програм чи медичних послуг у разі значних демографічних змін.

Прогнозне бюджетування базується на детальному аналізі демографічних прогнозів та моделюванні майбутніх витрат і доходів. Це дає змогу урядам планувати бюджетні витрати з урахуванням довгострокових демографічних трендів, використовуючи статистичні моделі для прогнозування потреб у пенсійних виплатах та медичних послугах на основі прогнозів старіння населення. Інвестиції в людський капітал є ключовими для забезпечення стійкого економічного зростання в умовах демографічних змін. Це передбачає підтримку програм, що сприяють розвитку навичок і знань, необхідних для сучасного ринку праці. Наприклад, програми перекваліфікації для працівників старшого віку та інвестиції в молодь для забезпечення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Пенсійні системи потребують реформ для забезпечення їхньої стійкості в умовах старіння населення. Це може передбачати підвищення пенсійного віку, розвиток накопичувальних пенсійних систем й інші заходи, що дають змогу зменшити фінансовий тиск на державний бюджет. Впровадження багаторівневої пенсійної системи, що поєднує обов'язкові та добровільні внески, допоможе диверсифікувати джерела фінансування пенсій. Технологічні інновації можуть суттєво підвищити ефективність бюджетного процесу і забезпечити краще управління державними фінансами. Це передбачає автоматизацію бюджетних процесів, використання великих даних та штучного інтелекту для аналізу і прогнозування бюджетних витрат. Наприклад, використання блокчейн-технологій для підвищення прозорості та підзвітності бюджетних витрат.

Інклюзивне бюджетування передбачає активне залучення громадськості до процесу прийняття бюджетних рішень, що дає змогу врахувати потреби різних соціальних груп і забезпечити більш справедливий розподіл ресурсів. Громадські консультації та опитування можуть визначити пріоритетні напрямки витрат державного бюджету. Врахування екологічних аспектів у процесі бюджетування стає все більш важливим у зв'язку з глобальними змінами клімату. Це передбачає інвестиції в зелені технології, енергоефективність та стале управління природними ресурсами, такі як програми фінансування відновлюваних джерел енергії і заходів з адаптації до змін клімату.

Інноваційні підходи до бюджетування дадуть змогу ефективніше відповідати на демографічні виклики і забезпечити стале економічне зростання в Україні. Ці заходи охоплюють адаптивне та прогнозне бюджетування, інвестиції в людський капітал, пенсійні реформи, технологічні інновації, інклюзивне і екологічне бюджетування, що допомагає забезпечити більш ефективне управління державними фінансами і стабільний розвиток країни в умовах демографічних змін.

В Україні активно впроваджуються новітні технології для покращення процесу бюджетування. Наприклад, Міністерство фінансів України використовує систему ProZorro для забезпечення прозорості й ефективності державних закупівель. ProZorro базується на принципах відкритих даних та дає змогу відстежувати всі етапи закупівельного процесу, що сприяє підвищенню довіри до системи державних фінансів.

Загалом використання новітніх технологій у прогнозуванні та плануванні бюджету допомагає урядам приймати більш обґрунтовані та ефективні рішення, забезпечуючи стале соціально-економічне зростання. Ці технології сприяють підвищенню прозорості, зниженню витрат і покращенню якості управління державними фінансами.

У темі бюджетування у відповідь на демографічні виклики також варто зважати на міжнародний досвід. Успішні стратегії бюджетування у відповідь на демографічні виклики демонструють

різні підходи, які можуть бути адаптовані для вирішення подібних проблем в інших країнах. Нижче наведено кілька прикладів таких стратегій з різних країн.

1. Шведська пенсійна реформа та інвестиції в людський капітал.

Швеція впровадила всебічну пенсійну реформу для забезпечення фінансової стійкості в умовах старіння населення. Ключовим елементом реформи було запровадження багаторівневої пенсійної системи, що поєднує обов'язкові й добровільні внески. Це дає змогу диверсифікувати джерела фінансування пенсій і зменшити навантаження на державний бюджет. Окрім того, уряд Швеції інвестував значні кошти в освіту та професійну підготовку, що сприяє підвищенню продуктивності праці й підтримці економічного зростання в умовах старіння населення [5].

2. Японські технологічні інновації в догляді за літніми людьми.

Японія, яка стикається з однією з найвищих у світі часток літнього населення, активно впроваджує технологічні інновації для зниження витрат на охорону здоров'я та покращення якості догляду за літніми людьми. Це передбачає використання робототехніки і штучного інтелекту для догляду за старшими людьми, що допомагає зменшити потребу в людських ресурсах та підвищити ефективність медичних послуг. Уряд Японії також підтримує дослідження і розробки у сфері медичних технологій, спрямованих на профілактику та лікування хронічних захворювань.

3. Німецьке інклюзивне бюджетування та підтримка сімей.

Німеччина активно залучає громадськість до процесу прийняття бюджетних рішень через інклюзивне бюджетування. Громадські консультації та опитування допомагають визначити пріоритетні напрями витрат державного бюджету. Окрім того, уряд Німеччини запровадив масштабні програми підтримки сімей, включаючи фінансові стимули для народження дітей, податкові пільги і розширення доступу до дитячих садків та шкіл. Це сприяє підвищенню рівня народжуваності й забезпеченню сталого демографічного зростання.

4. Стратегія залучення мігрантів та інтеграція у Сингапурі.

Сингапур успішно використовує стратегії залучення висококваліфікованих мігрантів для підтримки економічного зростання та

компенсації демографічних втрат. Уряд країни створив сприятливі умови для міграції, включаючи програми для швидкої інтеграції мігрантів у суспільство та економіку. Це передбачає мовні курси, професійну підготовку і податкові стимули для роботодавців, які наймають мігрантів. Такий підхід дає змогу Сингапуру зберігати високий рівень економічної активності та забезпечувати стабільні податкові надходження [4].

Успішні стратегії бюджетування з інших країн можуть надати цінні уроки для України, допомагаючи ефективно впоратися з демографічними викликами і забезпечити стаке економічне зростання у післявоєнний період.

Україна може запозичити досвід Швеції у пенсійній реформі для забезпечення фінансової стійкості своєї пенсійної системи. Впровадження багаторівневої пенсійної системи, що поєднує обов'язкові та добровільні внески, дасть змогу зменшити навантаження на державний бюджет і забезпечити стабільність пенсійних виплат. Крім того, інвестиції в освіту та професійну підготовку сприятимуть розвитку людського капіталу, що є ключовим для довгострокового економічного зростання. Враховуючи те, що післявоєнна Україна зіткнеться з великим числом безробітних і необхідністю перекваліфікації значної частини населення, такі інвестиції стануть критично важливими.

Досвід Японії у використанні технологічних інновацій для догляду за літніми людьми може бути корисним для України, де старіння населення також є значною проблемою. Впровадження робототехніки та штучного інтелекту для догляду за літніми людьми допоможе зменшити навантаження на медичну систему і підвищити ефективність надання медичних послуг. Це може передбачати розробку та впровадження телемедичних рішень, що забезпечать доступ до медичних послуг у віддалених регіонах, зруйнованих війною.

Німеччина може служити прикладом для України у впровадженні інклюзивного бюджетування і підтримки сімей. Громадські консультації та опитування для визначення пріоритетних напрямків витрат державного бюджету можуть забезпечити

більш справедливий розподіл ресурсів і врахування потреб різних соціальних груп. Крім того, масштабні програми підтримки сімей, такі як фінансові стимули для народження дітей та податкові пільги, можуть сприяти підвищенню рівня народжуваності в Україні.

Сингапурський підхід до залучення висококваліфікованих мігрантів та їх інтеграції також може бути корисним для України. Створення сприятливих умов для повернення українців з-за кордону та інтеграція внутрішньо переміщених осіб сприятимуть економічному зростанню і стабільності. Це може передбачати мовні курси, професійну підготовку та податкові стимули для роботодавців, які наймають мігрантів.

Використання міжнародного досвіду дасть змогу Україні розробити ефективні стратегії бюджетування, спрямовані на подолання демографічних викликів і забезпечення сталого розвитку. Впровадження пенсійних реформ, інвестицій у людський капітал, технологічних інновацій, інклюзивного бюджетування та підтримки сімей стане ключовим елементом у процесі післявоєнного відновлення країни.

Висновки. Україна зіткнулася із серйозними демографічними викликами внаслідок триваючої війни з росією, яка суттєво вплинула на рух населення і його структуру. Зокрема, значне скорочення населення, міграційні процеси та зниження народжуваності потребують застосування комплексного підходу до вирішення цих проблем через ефективне бюджетування.

Скорочення населення, зумовлене війною, еміграцією і зниженням народжуваності, створює значний тиск на економіку та систему соціального захисту. Програма розвитку ООН [7] і Світовий банк [6] наголошують, що для успішного відновлення економіки необхідні значні інвестиції та донорська підтримка. Зміни в структурі державних витрат, спрямовані на соціальні виплати, охорону здоров'я й освіту, є ключовими для адаптації до нових демографічних реалій.

Демографічні виклики вимагають впровадження інноваційних підходів до бюджетування. Адаптивне бюджетування дає змогу швидко реагувати на зміни демографічної ситуації, а прогнозне

бюджетування допомагає ефективно планувати майбутні витрати і доходи. Інвестиції в людський капітал, включаючи освіту та перекваліфікацію, є ключовими для довгострокового економічного зростання. Пенсійні реформи і використання новітніх технологій, таких як великі дані та штучний інтелект, сприяють підвищенню ефективності управління державними фінансами.

Міжнародний досвід також надає цінні уроки для України. Швеція успішно впровадила пенсійну реформу й інвестувала в людський капітал, Японія використовує технологічні інновації для догляду за літніми людьми, Німеччина активно залучає громадськість до бюджетного процесу та підтримує сім'ї, а Сінгапур ефективно інтегрує мігрантів у свою економіку. Використання цих стратегій може допомогти Україні подолати демографічні виклики і забезпечити стале економічне зростання.

Таким чином, ефективне бюджетування, яке враховує демографічні зміни, є ключовим для забезпечення стабільного розвитку України у післявоєнний період. Впровадження пенсійних реформ, інвестиції у людський капітал, використання технологічних інновацій та підтримка сімей допоможуть створити умови для відновлення економіки і покращення якості життя населення.

Література

1. Emerson M. Ukraine's Alarming Demographics, SCEEUS Report Series on Ukrainian Domestic Affairs. № 7. Stockholm: Stockholm Centre for Eastern European Studies (SCEEUS), 2023. URL: https://sceeus.se/en/publications/ukraines-alarming-demographics/?filter=gt_kb_cat%3Dguest-report (дата звернення 12.05.2024)
2. European Commission. Dealing with the demographic transition, drivers of change and impact across Europe. Brussels: European Commission, 2023. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/dealing-demographic-transition-drivers-change-and-impact-across-europe-2023-01-17_en (дата звернення 10.05.2024)

3. Libanova, E. M. «Regarding the post-war revival of Ukraine». *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 2023, pp. 55-61.
4. Lim, T., Leong, C. H., & Suliman, F. (2020). Managing Singapore's residential diversity through ethnic integration policy. *Equality, diversity and inclusion: An international journal*, 39(2), 2020, pp. 109-125.
5. Palmer, E. E. The Swedish pension reform model: framework and issues. Vol. 12. Washington, DC: World Bank, 2000.
6. The World Bank. Ukraine Overview. Washington, D.C.: The World Bank, 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview> (дата звернення 12.05.2024)
7. United Nations Development Programme. The Development Impact of the War in Ukraine: Initial Projections. New York: UNDP, 2022. URL: <https://www.undp.org/publications/development-impact-war-ukraine-initial-projections> (дата звернення 12.05.2024)
8. Wilson Center. Ukraine's Demography: Second Year of Full-fledged War. Washington, D.C.: Wilson Center, 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraines-demography-second-year-full-fledged-war> (дата звернення 10.05.2024)
9. Worldometer. Ukraine Demographics 2023. Dover, Delaware: Worldometer, 2023. URL: <https://www.worldometers.info/demographics/ukraine-demographics/> (дата звернення 12.05.2024)
10. Біленко О. В., Горбань С. Ф. Демографічна ситуація в Україні: сучасний стан та основні проблеми. *Ефективна економіка*. 2022. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9887> (дата звернення 12.05.2024)
11. Закон України про Державний бюджет України на 2023 рік. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 2710-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20/ed20231022#Text> (дата звернення 12.05.2024)
12. Кабінет Міністрів України. «Мінфін: У 2023 році видатки на охорону здоров'я становили 217,4 млрд грн» URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-2023-rotsi-vydatky-na-okhoronu-zdorovia-stanovyly-2174-mlrd-hryven> (дата звернення 15.05.2024)

13. Мельничук Г. С. Старіння населення світу: наслідки та виклики для оподаткування. *Фінанси України*. 2019. № 10. С. 58-72.
14. Центр внутрішньополітичних досліджень. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні, Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01> (дата звернення 15.05.2024)
15. ЮНФПА. Імперативи демографічного старіння. Київ: ВД «АДЕФ-Україна», 2014. 288 с.